LUQMON BO‘RIXONNING “TOKCHADAGI TUMOR” HIKOYASIDA MILLIY RUH VA BADIIY PSIXOLOGIZM TALQINI

Durdona O‘rinboyeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti (JDPU) talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21184953

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada iste’dodli o‘zbek yozuvchisi Luqmon Bo‘rixonning “Tokchadagi tumor” hikoyasining badiiy-g‘oyaviy qatlamlari, unda milliy ruh va dunyoqarashning aks etish tamoyillari atroflicha va keng ko‘lamda tahlil qilingan. Asardagi insoniy munosabatlar silsilasi, ma’naviy evrilishlar va globallashuv sharoitida oilaviy an’analar inqirozi badiiy psixologizm aspektida keng tadqiq etilgan. Hikoya syujet chizig‘ida yetakchi o‘rin tutuvchi tumor timsolining badiiy-semantik tabiati, uning o‘tmish va bugun, inson vijdoni hamda ma’naviyati o‘rtasidagi muqaddas ramziy aloqalari tizimli ravishda ochib berilgan. Tadqiqot davomida yozuvchining individual ijodiy uslubi, personajlar xarakterini ochish mahorati va kichik bir detal vositasida ulkan ijtimoiy-falsafiy umumlashmalar yarata olish qobiliyati ilmiy nuqtai nazardan asoslab berilgan.
Kalit so‘zlar: Luqmon Bo‘rixon, “Tokchadagi tumor”, milliy ruh, badiiy detal, ramz, falsafiy mag‘iz, nasriy mahorat, o‘zbek hikoyachiligi, personaj psixologiyasi, ma’naviy qadriyatlar.

Kirish

XXI asr boshlaridagi o‘zbek milliy nasri, xususan, uning yetakchi janrlaridan biri bo‘lgan hikoyachilik janri nihoyatda murakkab va sermahsul evrilishlar jarayonini boshidan kechirmoqda. Mustaqillik davri adabiyoti shaklan erkinlashib, mazmunan teranlashib borar ekan, inson ruhiy olamini tadqiq etishning tamoman yangi tamoyillari va usullari yuzaga kela boshladi. Zamonaviy adabiyotshunoslik ilmining dolzarb vazifalaridan biri ham aynan o‘zbek xalqining milliy o‘ziga xosligini, uning asriy qadriyatlari hamda globallashuv va urbanizatsiya sharoitidagi ichki ruhiy ziddiyatlarini chuqur tasvirlagan asarlarni ilmiy jihatdan tahlil etish va umumlashtirishdan iboratdir. Bu borada o‘ziga xos realistik tasvir an’analari, xalqona soddalik va chuqur falsafiy mushohadakorlikni uyg‘unlashtirgan taniqli adib Luqmon Bo‘rixon ijodi o‘zining salmoqli o‘rni bilan ajralib turadi.

Yozuvchining badiiy tafakkur mahsuli bo‘lgan “Tokchadagi tumor” hikoyasi dastlabki qarashda o‘ta hayotiy, kundalik va oddiy syujet asosiga qurilganga o‘xshaydi. Biroq asar qatlamlariga chuqurroq kirib borilgani sari, uning zamiriga joylangan ijtimoiy, falsafiy va ma’naviy-axloqiy muammolarning ko‘lami naqadar keng va ulkan ekanligi namoyon bo‘ladi. Luqmon Bo‘rixon ushbu hikoyada o‘zbekona turmush tarzining eng nozik va ko‘zga tashlanmaydigan jihatlarini, oilaviy munosabatlardagi ma’naviy uzilishlarning ruhiy asoslarini, shuningdek, zamonaviy insonning o‘z o‘tmishi, ota-bobolari va milliy ildizlaridan uzoqlashishi ortidan keladigan ayanchli oqibatlarni yuksak mahorat bilan ko‘rsatib beradi. Ushbu ilmiy maqolada hikoyaning badiiy-g‘oyaviy asoslari, undagi obrazlar tizimi hamda asar kompozitsiyasining markaziy o‘zagini tashkil etuvchi tumor detalining ramziy tabiati atroflicha, keng ko‘lamda tahlilga tortiladi.

Asarning g‘oyaviy-badiiy tahlili va ramzlar tizimi

Luqmon Bo‘rixon nasrining eng bosh xususiyatlaridan biri — bu syujetdagi barcha personajlarni, ularning ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, ideallashtirishdan mutlaqo voz kechishdir. Yozuvchi o‘z qahramonlarini faqat ijobiy yoki faqat salbiy bo‘yoqlarda tasvirlamaydi; ularni hayotda qanday bo‘lsa, shunday — o‘z nuqsonlari, kamchiliklari, yutuqlari, ichki iztiroblari va o‘tkinchi havaslari bilan yashaydigan tirik insonlar qiyofasida kitobxon ko‘z

o‘ngida gavdalantiradi. “Tokchadagi tumor” hikoyasida ham muallif hech qanday balandparvoz xulosalarga yoki quruq, zerikarli nasihatbozlikka o‘rin qoldirmaydi. Voqealar zanjiri kichik bir oila a’zolarining o‘zaro kundalik munosabatlari, maishiy muammolari va ushbu oddiy maishiy hayot ortiga yashiringan chuqur ma’naviy begonalashuv jarayonini fosh etishga xizmat qiladi.

Asardagi asosiy badiiy ziddiyat (kolliziya) insonning moddiy dunyoga, mol-dunyoga va o‘tkinchi hashamatlarga haddan tashqari ruju qo‘yishi hamda buning natijasida uning qalbida, ma’naviy olamida yuzaga keladigan dahshatli bo‘shliq tahliliga asoslanadi. Hikoya qahramonlarining harakatlari, nutqi va ichki kechinmalari sinchiklab kuzatilganda, ularning o‘zbek millatiga xos bo‘lgan samimiyat, oqibat, oilaviy sadoqat va mehr-muruvvat kabi azaliy tuyg‘ulardan sekin-asta uzoqlashib borayotganligi ko‘rinadi. Yozuvchi jamiyatimizda sodir bo‘layotgan global ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning inson psixologiyasiga, uning oilaviy munosabatlariga ko‘rsatayotgan salbiy asoratlarini bitta kichik oilaning hayotiy misolida umumlashtiradi. Bu orqali muallif har qanday ijtimoiy sharoitda yoki taraqqiyot asrida ham shaxs o‘zining insoniy va milliy qiyofasini saqlab qolishi shart degan ezgu da’vatni ilgari suradi.

Adabiyotshunoslik ilmida badiiy detal yozuvchi g‘oyasini kitobxonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytmasdan, his qildirish va mushohada yuritish orqali yetkazadigan eng ta’sirchan va qudratli vosita hisoblanadi. Hikoya sarlavhasiga olib chiqilgan va asar kompozitsiyasini yaxlit bir butunlikka birlashtirib turgan “tumor” detali ham ushbu asarda shunchaki etnografik bezak yoki mifologik buyum vazifasini bajarmaydi. Bu detal o‘ta chuqur, ko‘p qatlamli badiiy-ramziy (simvolik) ma’nolarga ega bo‘lib, asar g‘oyasini ochishda markaziy funksiyani bajaradi.

Birinchi navbatda, xonadon tokchasida uzoq vaqt qolib ketgan, chang bosgan va deyarli unutilgan tumor — bu qahramonlarning o‘zlari anglamagan holda tark etayotgan beg‘ubor o‘tmishi, bolalik xotiralari hamda munis onaning pokiza duolari, cheksiz muhabbatining moddiylashgan timsolidir. U o‘zining jimsiz mavjudligi bilan muqaddas ildizlarni eslatib turadi. Ikkinchi tomondan, xalqimizning an’anaviy dunyoqarashida tumor asosan insonni tashqi salbiy kuchlardan, yomon ko‘zlar va balolardan asrash xususiyatiga ega ilohiy ashyo sifatida e’zozlanadi. Biroq Luqmon Bo‘rixon ijodiy talqinida bu tushuncha tamoman yangicha va yuksak falsafiy ma’no kasb etadi: tumor asar qahramonlarini tashqi dunyodagi balolardan emas, balki ularning o‘z qalbida ildiz otayotgan ichki ma’naviy tanazzuldan, loqaydlik, moddiyparastlik va begonalashuv ofatidan muhofaza qiluvchi ichki bir vijdon nidosiga, ma’naviy o‘lchov mezoniga aylanadi. Personajlarning ushbu tumorga nigohi tushganda yoki u bilan bog‘liq voqealarni eslaganda kechirgan ruhiy iztiroblari va ichki parokandaliklari badiiy psixologizmning eng go‘zal va yorqin namunalaridir.

Asardagi ushbu tumor xonadonning ko‘zga yaqin joyida — tokchada turadi. Bu bejiz emas, zero o‘zbek xonadonlarida tokcha muqaddas ashyolar, kitoblar yoki aziz buyumlar qo‘yiladigan joy sanaladi. Tumorning aynan tokchada chang bosib yotishi — oila a’zolarining qalbini ham maishiy hayot g‘uborlari, moddiyat changi qoplaganiga ishoradir. Qahramonlarning har safar ushbu detalga duch kelganda qalblarida uyg‘onadigan tushunarsiz bezovtalik ularning vijdoni hali butkul o‘lmaganligidan, ich-ichidan o‘zlarining hozirgi hayot tarzlaridan qoniqmayotganliklaridan dalolat beradi. Yozuvchi birgina kichik detal orqali inson ruhiyatining mana shunday chigal va murakkab manzaralarini tasvirlashga muvaffaq bo‘ladi. Badiiy tasvirning bunday usuli yozuvchining realistik hikoyachilik an’analarini yangi bosqichga ko‘targanini ko‘rsatadi.

Hikoyaning badiiy to‘qimasi va uslubiy xususiyatlari ham adibning o‘ziga xos mahoratini namoyish etadi. Luqmon Bo‘rixon qahramonlarning ichki dunyosini ochishda faqatgina an’anaviy muallif ta’rifiga tayanib qolmaydi. U qahramonlar ruhiyatidagi evrilishlarni ularning o‘zaro dialoglari, gap orasidagi sukunatlar, ma’noli nigohlar hamda kutilmagan xatti-harakatlar orqali ko‘rsatadi. Asar tili nihoyatda shirali, sodda, xalqona iboralar va o‘zbekona

frazeologizmlarga boy bo‘lib, kitobxonni ilk satrlardanoq o‘ziga maftun etadi va asardagi ruhiy muhitga to‘liq olib kiradi.

Xulosa

Umumlashtirib aytganda, atoqli yozuvchi Luqmon Bo‘rixonning “Tokchadagi tumor” hikoyasi o‘zbek milliy an’analarining bardavomligi, inson ma’naviy olamining murakkabligi va zamonaviy jamiyatdagi ruhiy evrilishlar yuksak badiiy darajada aks ettirilgan xarakterli asardir. Hikoya har bir kitobxonni yuzaki, o‘tkinchi moddiy dabdabalardan va soxta hashamatlardan voz kechib, qalb ko‘zi bilan yashashga, o‘zining ma’naviy ildizlarini hamda insoniylik mezonlarini aslo unutmaslikka undaydi. Adib o‘zining yuksak nasriy mahorati tufayli kichik bir maishiy detal — tokchada turgan tumor vositasida butun bir xalqning ruhiy holatini, davrning eng og‘riqli ma’naviy-ijtimoiy muammolarini teran va ta’sirchan shaklda ko‘rsatib berishga erishgan.

Asardagi falsafiy va psixologik qatlamlarning tadqiq etilishi, tumor obrazining ramziy ma’nolarining ilmiy jihatdan ochib berilishi hozirgi davr o‘zbek hikoyachiligi taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlashda alohida o‘ringa ega. Mazkur hikoyani chuqur tahlil qilish orqali bugungi nasrimizda badiiy shartlilik va realizm tamoyillarining nechog‘lik muvaffaqiyatli sintez qilinayotganini ko‘rish mumkin. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar zamonaviy o‘zbek adabiyoti xarakterini tushunishda hamda adib ijodiy laboratoriyasining yangi qirralarini kashf etishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Bo‘rixon L. Tokchadagi tumor (Hikoyalar to‘plami). – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 2015. – 180 b.
2. Sharofiddinov O. Ijodkor baxti (Adabiy-tanqidiy maqolalar). – Toshkent: Sharq, 2004. – 230 b.
3. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z (Badiiy tahlil tamoyillari). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 310 b.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – 250 b.
5. Rasulev M. O‘zbek nasrida psixologizm muammosi. – Toshkent: Fan, 1998. – 195 b.